

Struikhei, gewone dophei, rode dophei en kraaihei

De heidesoorten van Nederland

Foto's: Bert Maes

West-Brabants struikheideveld

Een blik op de topografische kaarten van rond de eeuwwisseling laat zien dat de heidevelden in die tijd eindeloos waren. In Drenthe, op de Veluwe en in Brabant lagen de dorpen met akkers eromheen als kleine enclaven tussen de vrijwel boomloze heides. Heidevelden zijn er nog steeds, al worden ze kleiner en zeldzamer. Er komen slechts enkele soorten in voor.

Tot het begin van de 20e eeuw was de heide bittere noodzaak voor het functioneren van de landbouw. Potstal was daarbij het centrale element. De hei leverde plaggen en strooisel, hetgeen met de uitwerpsele van de koeien in de stal de broodnodige mest leverde voor de akkers. Voor bemesting van de akker moest de bijbehorende heideoppervlakte naar schatting soms wel tot 30 keer zo groot zijn! Bovendien was de hei het domein voor de schapenkudde en andere dieren die melk en vlees leverden.

Het hei-potstalsysteem stak ecologisch perfect in elkaar. Er trad vrijwel geen energieverlies op. Zo'n duizend jaar, tot ver in de 19e eeuw, hebben vele mensengeneraties zich zo op de arme zandgronden kunnen voeden.

Door de komst van de kunstmest zou het leven en het landschap totaal gaan veranderen.

Heidevelden

Heidevelden worden in hoofdzaak gevormd door de struikhei. Struikhei gedijt uitstekend op droge, schrale, voedselarme zandgronden; de hei vormt daar zoden die zich over een grote oppervlakte kunnen uitbreiden. Voorwaarde is wel dat de hei steeds wordt afgegraasd, afgebrand of afge-maaid. Zo niet, dan verandert de heide snel in bos van grove den, berk en zomereik.

Dankzij onderzoek naar fossiel stuifmeel in de bodem op tal van plekken in Europa bestaat er nu een redelijk beeld van hoe en wanneer heidevel-

den ontstaan zijn. De heidevelden zijn een typisch effect van menselijk handelen. Heidevelden komen niet spontaan in de natuur voor. Tot voor kort werd nog verondersteld dat langs de kust van Noorwegen hier en daar heidevelden van nature voorkomen, maar ook daar zijn ze het gevolg van boskap en een bepaalde inrichting van de landbouw. De struikhei zelf komt wel van nature voor in Europa, maar altijd op beperkte schaal. De struik is te vinden op kleine open plekjes op zandgronden, in de duinen en in hoogveen. Struikhei was er al ongeveer 15.000 jaar geleden in beperkte mate. Echte heidevelden zijn ontstaan met de komst van de landbouwvolken in de Nieuwe Steentijd, circa 6.000 jaar geleden. Heidevelden zijn in ieder geval gebonden aan de vochtige invloed van de Atlantische Oceaan. In Oost-Europa komen ze niet meer voor. In Scandinavië zijn ze alleen in het zuiden langs de kust te vinden. De grootste uitbreiding van de heidevelden vond plaats in de periode van de late Middeleeuwen tot de 19e eeuw. Het areaal bos was toen door kap tot het minimum afgenomen. Met de heideontginningen in de eer-

ste helft van de 20e eeuw is de oppervlakte aan heide dramatisch geslonken. Heide moest plaatsmaken voor naaldbos en landbouw. Door milieuproblemen en de effecten van overbemesting slinkt het heideareaal thans nog verder en wordt vooral vervangen door grasvegetaties. Met het verdrogen van de natuur op tal van plaatsen zijn vooral vegetaties met dophei zeldzamer geworden. Mooie voorbeelden van heidevelden zien we hier en daar op de Veluwe, zoals de Posbank en de Elspeterheide, en de Bussumerheide in 't Gooi.

Soorten in Nederland

De heideachtigen (*Ericaceae*) omvatten een uitgebreide familie, waartoe ook de bosbessen en rhododendrons, het grootste geslacht binnen deze familie, behoren. Van het geslacht *Calluna* (struikhei) bestaat slechts één soort in de hele wereld. Van *Erica* (dophei) worden ruim 500 soorten onderscheiden, waarvan twee inheemse in ons land. In het mediterrane deel van Europa komen meerdere erica-soorten voor. In Zuid-Afrika komen de meeste dopheisoorten voor. Van de kraaihei bestaat een zestal soorten, waarvan één in ons land. Door hun bouw met kleine, veelal leerachtige blaadjes, zijn de heideachtigen zeer goed aangepast aan droge en voedselarme situaties en kunnen ze verdamming tegengaan. De heidesoorten zijn wintergroen en typische zomerbloeiers.

Struikhei

Struikhei (*Calluna vulgaris*) is een kleine, sterk vertakte struik van 30-50 cm en in zeldzame gevallen zelfs zo'n 2 meter hoog. De struiken worden ongeveer 25 jaar en sterven dan af, al dan niet geholpen door het heidehaantje. Daarna verjongt de struikhei zich weer. De bloemtrossen of pluimen, met vierdelige bloempjes, zijn lichtpaars gekleurd, soms donkerder, roze of zelfs wit. Ze produceren overvloedig honing, waardoor de heide zeer gewild is bij de imker. Ook de andere heidesoorten worden door bijen bestoven. De lijnvormige blaadjes staan vierrijig aan de stengel, elkaar dakpansgewijs bedekkend. Overigens kan struikhei behoorlijk wat variatie vertonen zowel in de

blad- en bloemvorm, grootte van blad en bloem, beharing, kleur en vertakking. Grote verschillen komen ook voor in bloeitijd en de vruchtzetting. De meeste heideplanten zijn kaal, maar er zijn exemplaren waargenomen met dicht behaarde, jonge takken en bladeren. Bandvorming komt voor, treurvormen, compacte en ijle vormen en zelfs vormen met dubbele bloemen. Voor een deel is de variatie gekoppeld aan een specifiek geografische verspreiding.

Struikhei groeit vooral op de Pleistocene zandgronden in het oosten en zuiden en op de waddeneilanden. Interessant is het duingebied rond Bergen. Hier neemt de struikhei naar het noorden ineens toe omdat de samenstelling van het duinzand overgaat van kalkarm naar kalkrijk. Elders langs de kust komt struikhei maar zeer sporadisch voor. Ofschoon struikhei ook wel wordt gekweekt en aangeplant, zijn de heideplanten in de natuur vrijwel altijd inheems en autochtoon.

Gewone dophei

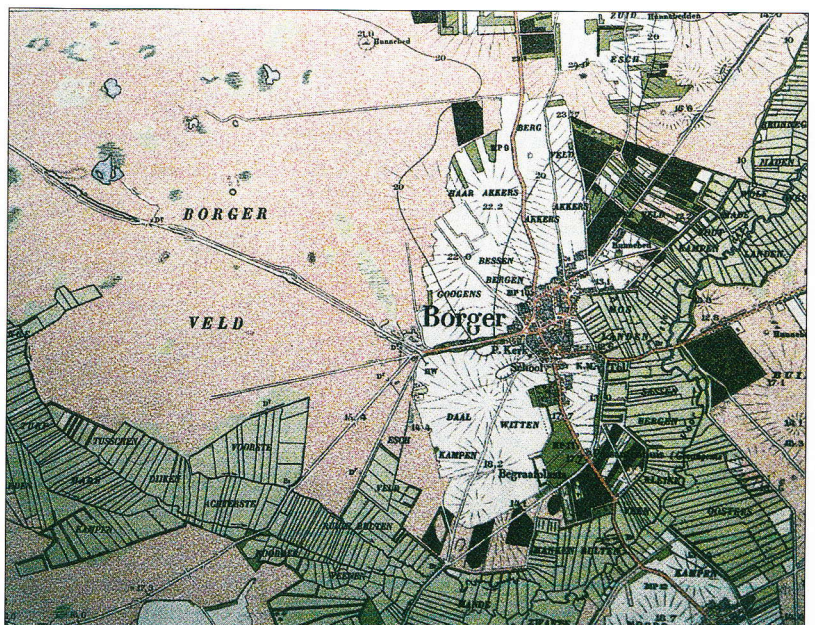
De gewone dophei (*Erica tetralix*) bloeit in een schermvormig trosje, roze, zelden wit. De bloemkroonbladen zijn opvallend vergroeid tot een soort urntje dat vele malen langer is dan de kelk. De kelkklipjes zijn kort en klierachtig behaard. De bladeren

staan in kransen van vier en verschillen daarmee van de struikhei. Gewone dophei wordt 10 tot 30 cm groot, soms tot circa 60 cm. De gewone dophei heeft ongeveer hetzelfde areaal als dat van de struikhei. Het milieu bestaat uit natte en zure bodem, hoogvenen en randen van vennen. Veelal groeien ze op de natte plaatsen binnen de struikheidevelden. Dit zijn de plekken waar allerlei zeldzame en bijzondere plantensoorten kunnen voorkomen zoals de zonnedauw, snavelbies, veenbies, veenpluis, wollegras, veenbes, lavendelheide, klokjesgentiaan, enkele orchideetjes en allerlei soorten veenmossen. Deze plantensoorten zijn na 1950 steeds zeldzamer geworden.

Rode dophei

Verwant aan de gewone dophei is de rode dophei (*Erica cinerea*). Uiterlijk ziet de rode dophei er op het eerste gezicht meer uit als de struikhei, maar heeft een zachtere groene bladkleur. De bloemkleur is opvallend fel rood tot violet. De soort is meestal groter dan de gewone dophei, 20 tot 60 cm. Het milieu van de rode dophei komt ook meer overeen met dat van de struikhei. De rode dophei houdt meer van een warmer klimaat en vervangt in het zuidelijke atlantische gebied de struikhei. In ons land is de soort zeer zeldzaam en bereikt er zijn

Kaartdeel van Drenthe (Borger e.o.) met uitgestrekte heidevelden rondom de nederzettingen. Eind 19e eeuw.

noordwestgrens. In Engeland, Frankrijk en Spanje en langs de kust van Zuid-Noorwegen is de rode dophei algemener. Bij ons komt de rode dophei voornamelijk voor in Midden-Limburg en in geringe mate op de Waddeneilanden. Op de Wadden is de soort vermoedelijk uitgestorven. In ons land is de rode dophei bedreigd in haar voortbestaan en staat op de Rode Lijst. In België komt de soort plaatselijk voor in de Kempen en in het kustgebied. De soort is ook in cultuur met diverse variëteiten. In 1952 werd er op een van de Waddeneilanden nog de bezemdophei (*Erica scoparia*) gevonden. Deze soort heeft groenachtige bloemen die roodachtig zijn aangelopen. Bezemdophei is eigenlijk niet inheems en komt van oorsprong uit Zuidwest-Europa en het Middellandse Zee-gebied. De bezemdophei is vermoedelijk op de Waddeneilanden terechtgekomen door activiteiten van het leger. De bezemdophei heeft zich plaatselijk kunnen handhaven, ondanks de vorstgevoeligheid. Dit in tegenstelling tot de kleine, roodbloeiende *Erica ciliaris*, eveneens een zuidelijke heidesoort, die in het verleden ook op de Waddeneilanden werd aangetroffen.

Kraaihei

De kraaihei (*Empetrum nigrum*) wordt ondergebracht in een aparte familie: de kraaiheifamilie (*Empetraceae*). Kraaihei is juist een soort van de noordelijke streken in Europa en bereikt in ons land zijn zuidgrens. De soort komt vooral voor op de Waddeneilanden, de duinen ten noorden van Bergen, Drenthe en de Veluwe. Kraaihei is een kleine hei van circa 15 tot 45 cm met heldergroene, dicht bebladerde takken. De roze of donkerpaarse bloemen staan in de bladoksels. De bloempjes zijn 2- of 3-talig. De vrucht is een eetbare zwarte bes. Kraaihei is een soort van zowel open terrein als van bossen, van zand en hoogveen. Kraaihei wordt niet of nauwelijks gekweekt en is in de natuur altijd autochtoon.

Heidevelden komen niet spontaan in de natuur voor. Ze zijn een effect van menselijk handelen. In Nederland worden heidevelden voornamelijk gevormd door struikheide. Maar ook andere soorten komen er in voor: gewone dophei, rode dophei en kraaihei.

Struikheide

Rode dophei

Bert Maes

B. Maes heeft een ecologisch adviesbureau in Utrecht en is deskundige op het gebied van inheemse bomen en struiken.